

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТЕМІРОВ Богдан Юрійович

УДК 94:323](477.8)(092)

АНОТАЦІЯ

**ПОСТАТЬ СТЕПАНА БАНДЕРИ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ
ПРОСТОРІ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР**

032 – Історія та археологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Б. Ю. Теміров

Науковий керівник:
Бут Олександр Микитович,
доктор історичних наук, професор

Вінниця–Запоріжжя 2022

АНОТАЦІЯ

Теміров Б. Ю. Постать Степана Бандери в соціокультурному просторі України: історичний вимір. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – історія та археологія. – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Запорізький національний університет. Вінниця–Запоріжжя, 2022.

Дисертаційна робота присвячена вивченню закономірностей позиціонування Степана Бандери у соціокультурному просторі України, який вбирає різні рівні суспільно значущої діяльності людей – науковий, освітній, громадсько-політичний, культурний, медійний. Дослідження надало можливість простежити еволюцію наукової репрезентації очільника ОУН(б), виявити ступінь відображення діяльності С. Бандери у шкільній підручниковій літературі, проаналізувати суспільно-політичне заломлення його постаті, вивчити символічний простір довкола неї, відстежити нагромадження характеристик діяча у медіапросторі та вияви інформаційного протистояння, визначити динаміку сприйняття його українським суспільством.

Аналіз історіографії проблеми показав наявність певних здобутків науковців у вивченні репрезентації імені С. Бандери у соціокультурному просторі. Відзначено, що окремі її аспекти на порядок денний були поставлені дослідниками на зламі 1990-х – 2000-х рр. Каталізатором наукового інтересу до теми стало 100-річчя з дня народження Провідника ОУН(б), під впливом чого з'явилися спеціальні публікації авторства В. В'ятровича, В. Трофимовича, В. Футали та інших істориків. Наступна хвиля актуалізації історіографічного виміру позиціонування постаті С. Бандери була зумовлена початком російської агресії на терени України у 2014 р. Як наслідок, у другій

половині 2010-х рр. постала низка проміжних досліджень щодо рівня опрацювання, етапів і контенту праць, тією чи іншою мірою зосереджених на постаті лідера ОУН(б). Проте протягом усього історіографічного періоду, від 1990-х до початку 2020-х рр., роботи щодо репрезентацій постаті С. Бандери, якщо й аналізувалися, то переважно у загальному контексті здобутків вивчення українського національно-визвольного руху ХХ ст., передусім історії ОУН. Спеціальну увагу підсумкам опрацювання його постави у соціокультурному просторі приділили небагато науковців, що спонукало до проведення спеціального дослідження.

Дисертаційна робота спирається на комплекс історичних джерел, які за походженням і способом збереження інформації об'єднано у чотири групи: писемні, речові (пам'ятники та музейні експонати), лінгвістичні (назви вулиць і гасла), електронні (офіційні сайти установ, Інтернет-портали, електронні медіа, довідкові веб-ресурси, соціальні мережі, блоги). Найширшою є перша група, що у дисертації представлена історіографічними джерелами, законодавчими актами, працями С. Бандери, мемуарною літературою, навчально-методичними роботами з викладання історії в школі, періодичними виданнями, матеріалами соціологічних досліджень.

Методологічні засади дослідження включають принципи наукового пізнання (наукової об'єктивності, історизму, багатофакторності, наступності) та комплекс методів – загальнонаукових (емпіричний, аналітико-синтетичний, індуктивно-дедуктивний, проблемно-хронологічний, статистичний, логічний, діалектичний, узагальнення), які дали змогу вибудувати загальну конфігурацію дослідження, а також спеціальних історичних (історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-генетичний, історико-біографічний), що застосовано при дослідженні змін у часі у визначених об'єктах.

Оскільки історична наука наразі виступає одним із дієвців інформаційного протистояння та є важливим елементом соціокультурного

простору, у дисертації приділено увагу визначенню місця постаті С. Бандери у процесі опрацювання української історії. У формуванні наукових уявлень про нього виокремлено два етапи: радянський (50–80-ті роки ХХ ст.) та доби Незалежності України (90-ті роки ХХ – початок ХХІ ст.).

Показано, що на першому склалися два діаметрально протилежні концепти української історії, а в її контексті – історії визвольного руху, в рамках якої позиціонувалася постать С. Бандери. У радянській концепції український націоналізм потрактовувався як «найбільший ворог українського народу». Їй притаманні ідеологічна зашореність, перекручування та замовчування фактів, фальсифікація подій, відверто бруталне ставлення до провідних діячів ОУН. Щодо постаті С. Бандери, то на сторінках наукових праць вживалося загальне поняття «бандерівці», його ж особистість майже повністю «випала» з поля зору професійних істориків. Паралельно інтелектуали з української діаспори, незважаючи на ідеалізацію чи категоричне неприйняття діяча через певну політичну заангажованість, своїми публікаціями розкрили найважливіші віхи активного буття Провідника ОУН(б), заповнивши вакуум, що утворився довкола його імені в радянській Україні. Проте їхній доробок не міг повністю задовольнити науковців, оскільки написані «по гарячих емоціях», ці праці позначені пропагандистською декларативністю та страждають на обмеженість в історичних джерелах через відсутність доступу до архівосховищ України. Як наслідок, до початку 1990-х рр. вивчення постаті С. Бандери залишалося далеким від повноти та наукової об'єктивності.

Наголошено, що здобуття Україною державної Незалежності кардинально розвернуло наукові інтереси істориків, уможлививши зосередження на українській проблематиці та важливих для України історичних особах. На цьому етапі позиціонування С. Бандери відбувалося, передусім, у працях, присвячених ширшим проблемам – історії України в Другій світовій війні, історії українського визвольного руху, історії

українського націоналізму. Спеціальну увагу діячеві приділено кількома науковцями, серед яких варто відзначити М. Посівнича, Р. Частія, В. Трофимовича, В. Футалу та деяких інших, у працях яких подано просопографічний вимір його життєдіяльності. В цілому щодо цієї постаті виокремлюються кілька позицій науковців: послідовний виборювач незалежності України; праворадикал, схильний до авторитарних методів; приспівник нацистів, ворог радянського народу. При цьому на початку 2020-х рр. знання про С. Бандеру як про людину та політичного діяча залишається неповним, про що свідчить відсутність сучасної наукової біографії, написаної українськими істориками.

Відстежено наукові здобутки сучасних українських дослідників, покладені в основу відповідного підручкового матеріалу. Наголошено на розгортанні в освітньому сегменті протягом років Незалежності світоглядної «битви за Бандеру». Адже інформація про діяча еволюціонувала між поколіннями шкільних підручників з історії від дуже стислої у книгах кінця 1990-х рр. до доволі детальної у виданнях останніх поколінь. Не останню роль у подачі матеріалу про С. Бандеру відігравали особисті переконання авторів відповідних текстів. У бутність при політичній владі Партії регіонів це ім'я навіть усувалося з навчальних видань. Натомість від 2015 р. ім'я Провідника ОУН(б) повернулося до підручників. Такі концептуальні «гойдалки» зумовлені як жанром навчального видання, розрахованого на учнів, але доступного ширшій аудиторії, так і контроверсійністю імені діяча. Оскільки призначення підручника полягає у формуванні квінтесенцію наукового знання про минуле, закладанні підґрунтя державної ідентичності молодого покоління, він періодично потрапляє під прицільний вплив політичних баталій.

Встановлено зв'язок характеру позиціонування імені С. Бандери в межах державної політики пам'яті сучасної України із офіційним потрактуванням Організації українських націоналістів, українського визвольного руху напередодні, у роки Другої світової війни та по її

завершенні. У більшості урядових документів ім'я С. Бандери окремо не вирізнялося, але певні оціночні судження щодо діяльності ОУН цілком транслуються й на нього. У площині політики пам'яті виразно позначилася контрверсійність постаті лідера українських націоналістів. На кожну дію певної політичної сили в цьому напрямі чинилася протидія з боку опонентів. Мали місце й заходи, спеціально зорієнтовані на цю персону, зокрема Указ щодо присвоєння звання Героя України. Більше уваги цій постаті приділено на місцевому рівні у західних областях України. В цілому у сегменті меморіальної політики постать С. Бандери в сучасній Україні набула категоричної контрверсійності. Протягом усіх років Незалежності вона виступала своєрідним маркером рівня підтримки проукраїнського нарративу загалом.

Окреслено символічний простір довкола постаті С. Бандери, репрезентований назвами, монументами, музеями, гаслами, який формувався від початку доби Незалежності протягом наступних тридцяти років. Аналіз пам'ятних місць засвідчив доволі виразний регіональний характер емоційного сприйняття очільника ОУН(б). Розміщення локацій вшанування постаті С. Бандери доволі нерівномірне, адже переважна більшість їх постала на Заході України. Найменування вулиць іменем С. Бандери помітно активізувалося під впливом Революції Гідності та декомунізаційних законів. Встановлення монументів було пришвидшено подіями Помаранчевої Революції та розворотом політики пам'яті у виразно проукраїнському напрямі. Наразі їх зведено у чотирьох областях України. Географія музейних установ як результат зусиль громадськості також обмежена Заходом держави. В цілому символічний простір довкола лідера українських націоналістів виразно демонструє різновекторність сприйняття цієї особистості, до того ж, у регіональному вимірі.

Обґрунтовано, що постать С. Бандери у медіапросторі відноситься до найбільш резонансних. Вона представлена у різних варіаціях – електронних

періодичних виданнях, відкритих енциклопедіях, тематичних сайтах, соціальних мережах. «Бандерівський» контент складається з поточної інформації про вшанування діяча на роковини народження чи загибелі, меморіалізацію його імені, пам'яттєвих ініціатив різного рівня. Аналітичні тексти містять характеристику як С. Бандери та його оточення, так і його діяльності, поглядів, намірів. Оціночна палітра медіа-текстів доволі розмаїтна, великою мірою залежить від загального спрямування конкретного ресурсу. Уявлення громадян, виявлені у ході соціологічних обстежень, загалом демонструють повільне, неритмічне, але зростання позитивних реакцій щодо лідера українських націоналістів. Виразною є регіональна, західноукраїнська прив'язка його вшанувань, яка із зростанням військової загрози з боку Росії мала тенденцію до розширення й на інші регіони.

Наукова новизна здобутих результатів полягає у розгляді постаті С. Бандери у соціокультурному вимірі як вияву світоглядного протистояння. У цьому контексті простежено еволюцію представлення діяльності лідера ОУН(б) у навчальних програмах, підручниках з історії для загальноосвітньої школи; показано ступінь заломлення постаті Провідника ОУН(б) в суспільно-політичній площині України; системно проаналізовано меморіальний простір довкола С. Бандери; проаналізовано гасла, які відображають ставлення громадян до лідера націоналістів; висвітлено постать С. Бандери на предмет оцінки у медійному просторі; досліджено рівень обізнаності пересічних громадян у цій особистості. Отримали подальший розвиток: наукове опрацювання проблеми заломлення постаті С. Бандери у громадянському вимірі; аналіз суспільно-політичних дискусій про нього, які справляють вплив на громадянське середовище України; окреслення відмінностей між «радянською» версією розуміння С. Бандери та сучасним його сприйняттям. Уточнено: палітру оцінок лідера ОУН(Б) у суспільно-політичному вимірі; об'єкти історичної пам'яті щодо С. Бандери; образ Провідника ОУН(б) в

мемуарній літературі; способи використання інформації про С. Бандеру в інформаційному протистоянні; зміст дефініції «соціокультурний простір».

Науково-практичне значення дослідження полягає у визначенні форматів представлення С. Бандери у соціокультурному просторі України та їх історичної зумовленості. Дисертаційні напрацювання можуть стати в нагоді в організації національно-патріотичного виховання, просвітницькій роботі з широкими верствами громадян, у розвитку історичного туризму. Їх доречно залучити до вилаштування інформаційної політики в сучасній Україні. Матеріали дисертаційного дослідження мають потенціал у викладацькій практиці під час підготовки лекцій, спецкурсів з історії України, історичної соціології, історичної політики.

Ключові слова: Степан Бандера, Організація українських націоналістів, визвольний рух, соціокультурний простір України, історична постать, історична наука, підручник з історії, символічний простір, місця пам'яті, медійна історія.

ABSTRACT

Temirov B. Yu. The figure of Stepan Bandera in the sociocultural space of Ukraine: historical dimension. – Qualification work on the rights of the manuscript.

Thesis for a PhD degree, Specialty 032 – History and Archeology. – Vasyl' Stus Donetsk National University, Zaporizhia National University. Vinnitsa–Zaporizhia 2022.

The dissertation sheds light on the patterns of Stepan Bandera's positioning in Ukraine's sociocultural realm that consists of aspects of socially significant human activity in the field of science, education, civil society and politics, culture

and media. The present research traces how scholarly representation of the leader Organization of Ukrainian Nationalists OUN(B) evolved, analyses Stepan Bandera's portrayal in school textbooks, his sociopolitical profile, symbolic portrayal and outlines the avenues to prevent speculation and biased interpretation of developments linked to Stepan Bandera's figure.

Review of the scholarly polemics demonstrates that Stepan Bandera's representation in sociocultural dimension is addressed in a few outstanding works. Certain aspects of the issue already deserved scholarly attention in 1990s and beginning of 2000s. The 100th anniversary of the OUN(B) leader contributed to the relevance of studies on Bandera's representation which publications by Volodymyr Vyatrovich, Volodymyr Trofimovich, Vasyl Futala and other historians. Russia's aggression against the territory of Ukraine in 2014 gave another impetus for the second wave of research on Stepan Bandera's representation. Hence, in the second half of 2010s a considerable number of studies focused on the figure of the leader of OUN(B). However, throughout 1990s to the early 2020s research on Stepan Bandera's posture approached him through the lens of history of OUN. At the same time, few scholars paid special attention to his representation in sociocultural dimension, therefore this gap requires a separate study to be carried out.

Data analysis in the dissertation is based on a set of historical sources, which according to the origin and method of archiving information are grouped into four groups: written, material, linguistic, electronic. The first group, the most numerous one, consists of historiographical sources, legislative acts, Stepan Bandera's works, memoirs, publications focusing on methodological specifics of teaching history in schools, periodical and outcomes sociological surveys.

Methodology of the present research comprises principles of scientific knowledge (scientific objectivity, historicism, multifactoriality, continuity) and set of general scientific methods (empirical, analytical-synthetic, inductive-deductive, issue-based and chronological, statistical, logical, dialectical, generalization), which serve as a basis for a framework of research. The second group of the sources used

is special historical sources (historical-comparative, historical-typological, historical-genetic, historical-biographical) aiming to trace changes objects undergo over time.

As science of history stands out as one of the key components of information confrontation and an important element of sociocultural space, the dissertation focuses on research by Ukrainian historians on Stepan Bandera. Two stages of scholarly polemics can be distinguished: the Soviet one (1950–1980s) and post-independence (90s of the XX – beginning of the XXI century). At the first stage, two opposing views of Ukraine's history were developed, and the history of the liberation movement in particular, within which the figure of Stepan Bandera was positioned. In the Soviet approach, Ukrainian nationalism was treated as «the greatest enemy of the Ukrainian people». It is characterized by ideological short-sightedness, distortion and concealment of facts, falsification of events, openly brutal treatment of leading OUN figure are inherent to this view. As for Stepan Bandera's figure, vague concept of «Banderivtsi» dominated scholarly works, whereas his personality almost completely ignored by professional historians. At the same time, intellectuals from the Ukrainian diaspora, acting beyond overtly idealized or categorically rejected Bandera's personality due to his political affiliation, reveal key milestones in the life and work of the OUN(B) leader, compensating for the vacuum around his name. Nevertheless, the diaspora contribution could not stand out as sole, as these publications are written «in hot pursuit» and marked by propagandist statements. It should be borne in mind that authors from the diaspora had a limited access to archival sources, as they could not process the materials from Soviet document repositories. As a result, until the early 1990s, the study of the figure of Stepan Bandera remained far from complete and lacking scientific objectivity.

Ukraine's independence has radically expanded the scholarly interests of historians, allowing them to focus on Ukraine-related issues and on important historical figures for Ukraine. At this stage, S. Bandera's positioning took place, first

of all, in works discussing broader issues – the history of Ukraine in the Second World War, the history of the Ukrainian liberation movement, the history of Ukrainian nationalism. Special attention was paid to the figure by several scholars, among them Mykola Posivnych, Ruslan Chastiy, Volodymyr Trofimovych, Vasyl Futala and some others, whose works shed light on the prosopography dimension of his life. In general, several positions of scholars stand out: a consistent fighter for Ukraine's independence; right-wing radical prone to authoritarian methods; an ally of the nazis, an enemy of the soviet people. At the same time, in the early 2020s, knowledge about Stepan Bandera as a person and a politician remains incomplete, as confirmed by absence of modern scholarly biography written by Ukrainian historians.

Scholarly achievements of modern Ukrainian researchers serve as the foundation of relevant textbooks. It is safe to say that a full-scale «battle for Bandera» has unfolded in this segment. After all, the political activist's profile evolved in generations of school textbooks on history from brief mentions in the books of the late 1990s to detailed research in publications of recent generations. The personal aspirations of the authors of the textbooks played a key role in the choice of the topic and focus on Stepan Bandera. During the rule in Ukraine of the Party of Regions, Bandera's name was even removed from educational works. In contrast the name of the OUN(B) leader returned to textbooks in 2015. Such conceptual «swings» conditioned the genre of an educational publication, which is designed for students but is available to a wider audience. Their purpose is to form the quintessence of scholarly knowledge about the past, contribute to raising the civic identity for the younger generation. Therefore, education textbooks fall into the focus of politicians depending in ideological stance of ruling party.

Positioning of Stepan Bandera within the state memory policy in modern Ukraine was, first of all, tied to interpretation of the Organization of Ukrainian Nationalists, its national liberation struggle before, during and after the Second World War. In most of the official documents, Stepan Bandera's name was

addressed in line with overall assessments of the OUN(B) activities directly associated with the politician's figure. The controversy over the leader of the Ukrainian Nationalists has clearly affected the politics of memory in contemporary Ukraine post 1991. Noteworthy, that each time the political force emerged portraying itself as the OUN followers, it encountered opposition from the political parties of an opposite ideological stance. Actions were taken aimed at Bandera's individual posture, separate from OUN(B), in particular the Decree on conferring the title of Hero of Ukraine. Surely, more rigorous attention is paid to this figure in the western regions of Ukraine. Overall, the realm of memorial policy, the figure of Stepan Bandera during the years of independence has become overwhelmingly controversial. Moreover, since regaining independence by Ukraine, it stands out as been a marker of the level of support for the pro-Ukrainian narrative.

The symbolic dimension of Stepan Bandera, represented by titles, monuments, museums, slogans, ideas about the politician, has undergone transformation since the proclamation of the Independence of Ukraine throughout the next thirty years. The analysis of the memorial sites shows a rather clear regional profile of the emotional perception of the OUN(B) leader. The geography of locations honouring the figure of Stepan Bandera is uneven, as the vast majority of them are located in the western regions of Ukraine. The naming of street in Bandera's honour was noticeably intensified in the aftermath of the Revolution of Dignity and decommunization laws. Prior to that, construction of monuments honouring Stepan Bandera was accelerated by the Orange Revolution and transformation of the memory politics in a distinctly pro-Ukrainian direction. Nevertheless, such sights are located in only four regions of Ukraine. The geography of museum institutions being the consequence of joint public efforts is also limited to Western Ukraine. Accordingly, popular perceptions revealed during sociological surveys consistently show a regional, Western Ukrainian binding. Hence, the symbolic portrayal for the leader of Ukrainian nationalists clearly demonstrates the controversy of this figure in the regional dimension as well.

Stepan Bandera's posture entered the media realm as well and immediately turned into one of the most polemicized. It is widely discussed in different media outlets, namely, electronic periodicals, open encyclopaedias, thematic web pages, social networks. The «Bandera»-related content consists of such activities as honouring him on the anniversary of his birth and death, memorialization of his name, cultural initiatives at various levels. Analytical works contain a description of both Bandera and his entourage, and activities, views, discussions revealing the depth and wildness of his contribution to Ukraine's history. The attitudes in media is also diverse, largely depending on the ideological stance of a particular resource.

The scientific novelty of the research outcomes lies in assessment of Stepan Bandera's figure in the sociocultural dimension in the context of the information confrontation. The dissertation traces evolution of representation of the OUN(B) leader's activities in curricula and history textbooks for secondary schools; the OUN(B) leader's profile in the sociopolitical outlook of Ukraine is shown; the memorial dimension covering Stepan Bandera's personality was analysed in a systematic manner; as well as the slogans about him, which uncover popular attitudes to the leader of nationalists; data analysis was carried out in the media space as well allowing to understand the level of awareness of ordinary citizens about his personality. The following topics were further developed: scholarly research of Stepan Bandera's profiles of the analysis of sociopolitical discussions about him, which have an impact on the civil society transformation in Ukraine; outlining the differences between the «Soviet» approach to Bandera's elegance and current perceptions. The dissertation specified: content of the definition of «sociocultural space»; comparisons in the assessments of the OUN(B) leader by politicians; sights of historical memory on Stepan Bandera; the image of the OUN-leader in memoirs; utilizing information about Bandera for ideological purposes.

The scientific and practical significance of the study is to determine the patterns of representation of Stepan Bandera in the sociocultural space of Ukraine. The dissertation research outcomes can be useful in the course of national-patriotic

14
education, development of historical tourism. It is appropriate to involve them in the development of information policy of modern Ukraine. The materials of the dissertation research can be useful in teaching practice during the preparation of lectures, special courses on the history of Ukraine, historical sociology.

Keywords: Stepan Bandera, Organization of Ukrainian Nationalists, liberation movement, sociocultural dimension of Ukraine, historical figure, historical science, history textbook, symbolic space, places of memory, media history.